

8. Методологічні основи відведення земельних ділянок та використання земель енергетичної системи.: звіт про наук.-досл. роботу, № держреєстрації 0108U010688 / Л.Я. Новаковський, М.І. Шквир, І.О. Новаковська та ін. // Київська міська держ. адмін., Ін-т земельних відносин. — К., 2009. — 280 с.
9. Охорона навколишнього середовища / За ред. Я.Б. Олійника. — К.: Ніка-Центр, 2006. — 264 с.
10. Провести аналіз, правові дослідження та підготувати пакет документів для внесення змін до нормативно-правових актів та врегулювання земельних відносин у сфері дорожнього господарства.: звіт про наук.-досл. роботу, № держреєстрації 0112U006628 / Л.Я. Новаковський, І.О. Новаковська, О.О. Бредіхін, М.А. Олещенко та ін. // Київ. міська держ. адмін., Ін-т земельних відносин. — К., 2012. — 450 с.
11. Розробити Програму використання та охорони земель міста Києва на 2006–2010 роки: звіт про наук.-досл. роботу, № держреєстрації 0105U008766 / Л.Я. Новаковський, А.М. Муховиков, І.К. Бистряков, І.О. Новаковська та ін. / Київ. міська держ. адмін., Ін-т земельних відносин. — К., 2005. — 196 с.
12. Статистичний щорічник м. Києва за 2006 рік. — К.: Консультант, 2007. — 344 с.
13. Статистичний щорічник м. Києва за 2014 рік. — К.: Консультант, 2015. — 444 с.
14. Статистичний щорічник м. Києва за 2015 рік — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ukrstat.org>

УДК 332.36 : 574.4

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО ПРИРОДООХОРОННОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

В.М. Будзяк

доктор економічних наук, професор

заступник директора з наукової роботи та інноваційного розвитку

Інститут агроекології і природокористування НААН

Досліджено організаційно-економічні проблеми формування природоохоронного землекористування на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. Виявлено тенденції, які суттєво ускладнюють формування збалансованого природоохоронного землекористування на базі створення екологічної мережі. Запропоновано здійснювати моніторинг та контроль за веденням природоохоронного землекористування не лише на природоохоронних територіях, але й на тих, що перебувають у систематичному сільськогосподарському користуванні.

Ключові слова: *збалансоване природоохоронне землекористування, землі природно-заповідного фонду, екомережа.*

Загальні основи природоохоронного землекористування в державі були визначені ще в 90-х роках ХХ століття з прийняттям Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Вказані нормативні документи не тільки проголосили, але й запровадили систему управління в галузі землекористування та визначили правові основи організації, охорони і використання земель природоохоронного призначення. Незважаючи на законодавчу підтримку, внаслідок існування низки організаційно-економічних проблем площа земель природно-заповідного фонду України збільшується доволі повільними темпами, що є недостатньою гарантією для забез-

печення збереження і відтворення земельних ресурсів.

Висвітлення різних аспектів землекористування є предметом багатьох наукових досліджень. Зокрема, теоретико-методологічні засади раціонального використання, охорони та відтворення земельних ресурсів досліджували такі вітчизняні вчені, як Д.І. Бабміндра, А.С. Даниленко, В.А. Голян, В.Г. Горлачук, О.І. Гуторов, Г.Д. Гуцуляк, Л.Я. Новаковський, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень, О.Г. Тараріко, А.М. Третяк, М.К. Шикуча та ін. Проте питанню формування природоохоронного землекористування досі приділяється недостатньо уваги.

Метою дослідження є визначення перспектив щодо організаційно-економічного по-

ліпшення стану природоохоронних земель та ефективності їх використання.

Сьогодні прийшло усвідомлення необхідності зведення до мінімуму згубного антропогенного впливу на земельні ресурси та одночасного підтримання екологічного балансу їх використання. Однак природоохоронне землекористування переважно ведеться лише на землях, що входять до складу земель природно-заповідного фонду.

Станом на 01.01.2016 р. таких земель налічувалося 4,08 млн га, що становить 6,3% від земельного фонду України. У країнах Європейського Союзу цей показник становить 15,3%. У розрахунку на одну людину в Україні — це трохи більше ніж 570 м², для порівняння, у Європі — 2220 м².

Однак природоохоронне землекористування на всіх територіях та об'єктах природно-заповідного фонду не є однаковим. Режим використання та охорони земель залежить від категорій розташованих на них територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Для земель, на яких розташовані природні заповідники, пам'ятки природи, заповідні урочища, заказники, характерним є уніфікований правовий режим, що своєю чергою поділяється на заповідний та заказний. Натомість, для земель, на яких розташовані решта природно-заповідних об'єктів, поширеним є диференційований правовий режим, де використання здійснюється в межах встановлених функціональних зон.

Загалом, на сьогодні ефективна реалізація єдиної державної земельної політики у природоохоронній сфері унеможливується через підпорядкованість установ природно-заповідного фонду, а разом з тим і земель, на яких вони розміщені, різним відомствам (табл. 1).

Також спостерігається ускладнення процесу виведення земель із сільськогосподарського обігу під природоохоронні цілі (хоча

надскладним повинен бути зворотний процес, який передбачав би скасування природоохоронного статусу) тощо. Все це спричиняє проблеми організаційно-економічного характеру, які ускладнюють повною мірою дотримуватись вимог правового режиму використання земель на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду.

З іншого боку, відсутність для багатьох територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного, міжнародного та місцевого значення державних актів на право землекористування, відсутність інвентаризації земель природно-заповідного фонду, земельно-кадастрової документації та меж природно-заповідних об'єктів, виділених в натурі (інформаційних та охоронних межових знаків), провокує до самозахоплення земель природно-заповідного фонду та їх нецільового використання.

Слід відзначити і низку вжитих державою заходів, що сприяють розвитку природоохоронного землекористування на землях природно-заповідного фонду, зокрема: заборона на землях із заповідним режимом будь-якої діяльності, яка може зашкодити земельним ресурсам; використання земельних ресурсів переважно у спеціальному режимі в межах відповідних лімітів тощо.

Із прийняттям Закону України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 р., № 1864-IV та Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 рр.» від 21 вересня 2000 р., № 1989-III природоохоронне землекористування набуло подальшого розвитку.

Загалом, природоохоронне землекористування можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на збереження або (та) відтворення якісного стану земель шляхом екологічної стабілізації певних територій, а збалансоване

Таблиця 1

Підпорядкування установ природно-заповідного фонду різним відомствам, станом на 01.01.2014 р.

№	Підпорядкування	Кількість, одиниць	Площа, га
1	Міністерство екології та природних ресурсів України	45	1068983,35
2	НАН України	5	172213,09
3	НААН	2	33547,60
4	Державне управління справами Президента України	5	129045,94
5	Державне агентство лісових ресурсів України	11	218694,00
6	Міністерство освіти і науки України	2	10719,38

природоохоронне землекористування — як комплекс заходів із забезпечення належної якості земель, ефективності землекористування та комфортності середовища проживання і господарської діяльності людини (рис. 1).

Нині в Україні спостерігаються дві негативні тенденції, які істотно ускладнюють формування збалансованого природоохоронного землекористування на базі створення екологічної мережі. Першу тенденцію обумовлено збереженням надвисокого рівня господарського освоєння земель (55%) та інших природних ресурсів, другу — невисоким, хоча і повільно зростаючим, рівнем природного заповідання земель (6,15%). В обох випадках ці показники відрізняються від аналогічних (навіть мінімальних показників) у європейських країнах, більш ніж удвічі [1]. До того ж, темпи зменшення такого нераціонального землекористування є надзвичайно низькими. Ситуація погіршується через окупацію АР Крим та воєнні дії на частині території України.

Існує також багато складностей і проблем щодо формування оптимальної структури і власне розвитку збалансованого природоохо-

ронного землекористування в окремих складових екомережі. Так, традиційними складовими екологічної мережі є екологічні коридори та природно-заповідні території (ядра екомережі) [2]. Формування землекористування в них відбувається за своїми правилами, обумовленими певними особливостями, і з різною швидкістю. Якщо природоохоронне землекористування на природно-заповідних територіях вже має свою історію і свої традиції функціонування та розвитку, то формування та розвиток природоохоронного землекористування в екологічних коридорах є відносно новим елементом збереження земельних ресурсів. До того ж нині більшість вчених розуміють роль екологічних коридорів як елементи природного сполучення природно-заповідних територій.

Часто екологічні коридори пропонують формувати вздовж великих рік або транспортних магістралей. Утім, природоохоронне землекористування в таких екологічних коридорах не буде повноцінно виконувати свої екологічні та екосистемні функції як через близькість господарських об'єктів, постійну господарську діяльність у пониззях рік, заплавах, так і через

Рис. 1. Структура збалансованого природоохоронного землекористування

надмірне господарське навантаження на річки і критичний рівень їхнього забруднення.

За нинішніх умов не менш важливо для розвитку природоохоронного землекористування в екологічних коридорах використовувати лісові масиви. Адже саме завдяки лісовим масивам вдається зменшити антропогенне навантаження на земельні ресурси та підвищувати рівень екологічної стабільності земель.

Загалом, формування збалансованого природоохоронного землекористування на території екологічної мережі ускладнюється відсутністю в Україні єдиної структури, яка зможе координувати та управляти його розвитком [3]. Тому часто виникають неузгодженості та суперечки як між різними органами виконавчої влади, задіяними у процес формування природоохоронного землекористування, так і між інтересами виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Нині, по-суті, розвиток природоохоронного землекористування в екомережі звели лише до механічного збільшення площ земель, наприклад природних заповідників чи лісів (табл. 2). Крім того, часто площі земель одного збільшуються внаслідок зменшення інших [4]. Особливо гостро це спостерігається за площами пасовищ і сіножатей, що постійно зменшуються, натомість найбільше збільшуються площі лісів. Такі тенденції розвитку природоохоронного землекористування приносять більше проблем, аніж користі, що спричинено відсутністю комплексного підходу до збалансування структури складових екомережі. Власне тому

насамперед слід проаналізувати вже існуючі проблеми щодо розвитку природоохоронного землекористування на регіональному та локальному рівнях.

Доцільно здійснити повну інвентаризацію земель вже існуючих природно-заповідних об'єктів та оцінити землі, які є потенційними для залучення у природоохоронну сферу. З огляду на це, слід врегулювати питання щодо ведення статистичної звітності. Зокрема, нині звітність з оцінки якісного стану земельних ресурсів майже не ведеться. До того ж, на сьогодні навіть кількісну оцінку земель намагаються не просто спростити, але й загалом скасувати, прикладом є відміна форми: 6-зем з обліку земельних ресурсів. Тому для ефективного здійснення реформи у сфері землекористування необхідно зберегти вже існуючі складові кадастрового обліку земельних ресурсів та доповнити їх обліком якісних показників.

В умовах інтенсивного розвитку приватної та комунальної форми власності на землю повноцінний розвиток збалансованого природоохоронного землекористування у межах екологічної мережі, і загалом природно-заповідних об'єктів, є неможливим без встановлення меж природно-заповідних об'єктів і перенесення їх у природу (на місцевість). Аналіз темпів встановлення меж свідчить, що остаточне розмежування буде тривати десятиліттями, якщо істотно не збільшити фінансування таких заходів. Слід наголосити, що саме встановлення меж для ведення природоохоронного землекористування супроводжується і буде супроводжуватися

Таблиця 2

Загальна площа складових національної екомережі, тис. га

Складові екомережі	Площа екомережі, станом на 01.09.2000 р.	Площа екомережі, станом на 01.09.2010 р.	Площа екомережі станом на 01.01.2015 р.	Площа екомережі, станом на 01.01.2016 р.
Сіножаті та пасовища	7772,9	7899,5	7848,3	7840,5
Ліси та лісовкриті площі	10380,2	10591,9	10630,3	10633,1
Відкриті заболочені землі	940,4	979,4	982,6	982,3
Радіоактивно забруднені землі, виведені з господарського обороту	136,0	125,3	123,8	123,7
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1180,8	1029,9	1015,8	1020,6
Води	2415	2423,2	2426,4	2426,4
Загальна площа (тис. га), % від загальної площі України	22825,3 37,8%	23049,2 38,18%	23027,2 38,16%	23026,6 38,16%

Джерело: [5].

численними земельними спорами. Тому у екологічному та земельному законодавстві необхідно встановити чіткий порядок вирішення таких спорів, а також встановити порядок вилучення земель для їх передачі до екомережі та закріпити пріоритет щодо використання земель для цілей збереження як земельних ресурсів, так і ландшафтного різноманіття відповідних територій.

Також досягти ефективного управління розвитком природоохоронного землекористування в межах екологічної мережі неможливо без розгалуженої автоматизованої системи екологічного моніторингу. На сьогодні такий моніторинг відсутній навіть на загальнодержавному рівні. Годі й думати про його проведення на регіональному (обласному) та місцевому (локальному) рівнях. Крім того, моніторинг розвитку природоохоронного землекористування повинен супроводжуватися і відповідною взаємною та ефективною системою контролю за землекористуванням.

Контроль за веденням землекористування повинен здійснюватися не лише на природоохоронних територіях, але й на тих, що перебувають у систематичному сільськогосподарському користуванні. Власне, нині використання земельного фонду України не лише не можна вважати екологічним, але здебільшого воно є екологічно небезпечним. Незадовільність фінансового стану більшості землекористувачів і землевласників в Україні та значні витрати на природоохоронне землекористування у поєднанні із недостатньою екологічною культурою призвели до значного погіршення як стану земельних ресурсів, так і ефективності їх використання [6]. Тому нині необхідно розробляти природоохоронні заходи вже не лише для земель природно-заповідного фонду, але й для земель якісних та малопродатних або деградованих [7], насамперед, шляхом формування нової системи моніторингу земельних ресурсів та системи екологічного аудиту.

Основною метою природоохоронного землекористування має стати переведення земель з низькою екологічною придатністю до категорії земель або угідь, нададуть можливість відновити втрачені природні властивості.

Заходи земельної політики повинні сприяти оцінці ефективності природоохоронного землекористування та оцінці кількісного і якісного впливу суб'єктів господарювання на навколишнє природне середовище і, зокрема, на земельні ресурси [8]. Нині вживається лише незначна низка заходів, серед яких: розроблення програм із запобігання забрудненню, з охорони земель на регіональних рівнях; впровадження у виробництво маловідходних та безвідходних

технологій, які дають змогу не лише зменшити негативний вплив виробництва на земельні ресурси, але й значною мірою запобігти цьому; формування системи органічного землеробства тощо.

Разом з тим доцільно приділяти більшу увагу питанням прогнозування раціонального використання земельних ресурсів. У цьому аспекті важливим є дослідження багатоваріантності ймовірних змін у землекористуванні, що надасть змогу істотно покращити стан земель. Для цього необхідно створити таку інформаційну базу, що забезпечить відтворення реального стану земель та надання всебічної їх характеристики. На основі цього має бути створений повний реєстр земель різних категорій із залученням системи існуючого ґрунтового та земельного моніторингу.

Виходом із ситуації може стати не лише перегляд чинних екологічних нормативів щодо використання земельних ресурсів та розвитку природоохоронного землекористування, але й розроблення нових стандартів та правил. Такі нормативи мають встановлюватися із урахуванням санітарно-гігієнічних норм та правил і бути єдиними для різних категорій земель. Необхідно розробити жорсткіші нормативи для найбільш екологічно цінних земель, а саме, для природно-заповідних, рекреаційних та оздоровчих.

ВИСНОВКИ

Загалом, природоохоронне землекористування передбачає, з одного боку, ефективне використання земель, а з іншого — запобігання всім можливим негативним проявам господарської діяльності та зменшення негативного прояву природних чинників, а також має передбачати поступове зменшення дестабілізуючих процесів та елементів щодо земельних ресурсів і збільшення, насамперед, спрямованих на забезпечення збереження і відтворення ґрунтів. Збалансоване природоохоронне землекористування повинно починатися із правильної організації відповідної території, а саме — із створення оптимізованих антропогенних ландшафтів. Для цього необхідним є відповідне економічне обґрунтування та визначення допустимого співвідношення між земельними угіддями (сільськогосподарськими та несільськогосподарськими); різними формами власності (як за видами, так і за обсягами власності); функціональним призначенням земель тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Попович С. Природно-заповідний фонд / С. Попович, М. Стеценко // Розбудова екомережі

- України. Програма розвитку ООН. Проект «Екомережі». — К., 1999. — С. 42–53.
2. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки / Закон України від 21 вересня 2000 р. — 47 с.
 3. Збереження і невиснажливе використання біорізноманіття України: стан та перспективи / Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. — К.: Хімджест, 2003. — 246 с.
 4. Канаш О.П. Принципові аспекти визначення оптимальних співвідношень земельних угідь / О.П. Канаш, А.Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. — 2009. — № 1. — С. 5–12.
 5. Звіт про хід виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі за 2015 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/protection/protection6/formuvannya/920-zahalnoderzhavna-prohrama-formuvannia-natsionalnoi-ekomerezhi-na-2000-2015-roky>
 6. Щурик М. Основні напрями поліпшення еколого-економічного стану земель аграрного сектора Карпатського макрорегіону / М. Щурик // Вісник ЛДАУ: Економіка АПК. — 2006. — № 13. — С. 634–639.
 7. Сохнич А.Я. Оптимізація землекористування в умовах реформування земельних відносин / А.Я. Сохнич. — Львів: НВФ «Українські технології», 2000. — 108 с.
 8. Будзяк В.М. Екологізація землекористування / В.М. Будзяк, О.С. Будзяк // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2012. — № 4. — С. 34–37.

УДК 332.33

ЗЕМЛЯ — ОСНОВНИЙ РЕСУРС СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАКАРПАТТЯ

М.Г. Ступень

*доктор економічних наук, професор
декан землевпорядного факультету*

Ю.І. Дума

асистент кафедри земельного кадастру

З.С. Кок

*кандидат економічних наук
здобувач кафедри геодезії та геоінформатики*

Львівський національний аграрний університет

Обґрунтовано підходи (напрями) до вирішення питання землі, як основного ресурсу сільського господарства та головного об'єкта економічної системи в Україні, де земельні відносини у загальній структурі суспільних відносин займають чільне місце, і в цьому аспекті стають регулятором всієї сукупності суспільних зв'язків.

Ключові слова: *земля, земельна реформа, функції землі, земельні ресурси.*

Як відомо, марксистська економічна теорія основною рущийною силою виробництва вважає працю. Натомість, в неокласичній економіці традиційно виокремлюють три чинники виробництва матеріальних благ: землю, працю і капітал. Доволі поширеним є доповнення цієї тріади четвертим чинником, що тривалий час вважався інформацією, а останнім часом набув статусу — управління.

Земля є одним з найстаріших і найважливіших економічних ресурсів і чинником виробництва, його специфічним ресурсом, створеним силою природи. В різних історичних епохах її роль була різною. Земля була синонімом і основою багатства, предметом господарської

активності і негосподарської спекуляції, а також головною або другорядною ціллю мілітаризаційних дій. Була вона також предметом поселенської експансії, що особливо проявилася на гірських і передгірських територіях. Історичний аналіз поселенських процесів у Закарпатті свідчить про багатство цікавих явищ у цьому аспекті. Земля є складовою частиною нашого дослідження, зокрема в контексті процесів господарювання на ній.

Проблемами особливостей землі як основного ресурсу в сільському господарстві займалися такі вчені, як Д.С. Добряк, А.М. Третяк, М.А. Хвесик, Б.І. Косович, Л.Я. Новаковський та ін.